

Ο Louis Kahn στην Ινδία

και το Πνεύμα του Τόπου

Γιάννης Α. Κούκης
Αρχιτέκτων, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αθήνα, 10.01.11

Το Ινδικό Ινστιτούτο Διοίκησης Επιχειρήσεων

Θα σας διηγηθώ την εμπειρία μου από ένα ταξίδι στην Ινδία που αφορά όχι μόνο ένα σημαντικό έργο, αλλά το πώς ένας μεγάλος αρχιτέκτονας, αν και ξένος, χτίζει σ' ένα συγκεκριμένο τόπο με μακρόχρονη παράδοση και μεγάλο πολιτισμό.

Ήδη γνώριζα και θαύμαζα τον Louis Kahn από τα φοιτητικά μου χρόνια, αλλά το ταξίδι αυτό έδρασε ως καταλύτης στη σκέψη μου.

Ίσως συνέβαλε ο εξωτισμός της χώρας. Ίσως η διάχυτη πνευματικότητα πίσω από την πολύβουη καθημερινότητα. Ίσως η αυθεντικότητα και η δύναμη που πηγάζουν από το έργο του. Σίγουρα όμως σημαντικό ρόλο έπαιξε η αίσθηση συνέχειας με το παρελθόν, τον τόπο και την ιστορία.

Σ' αυτό συνετέλεσε η διαδοχή των εντυπώσεων, διότι πριν επισκεφθώ το Ινδικό Ινστιτούτο Διοίκησης Επιχειρήσεων (Indian Institute of Management) στο Αχμεταμπάτ, για το οποίο θα μιλήσω, είχα ήδη επισκεφθεί τα

περίφημα μνημεία των Μογγόλων αυτοκρατόρων στην Άγρα, τη Φάτεπουρ Σίκρι και το Δελχί.

Πρόκειται για μια περίοδο από τον 14ο έως τα μέσα του 19ου αιώνα, όπου οι Μογγόλοι εδέσποζαν στη Βόρεια Ινδία μέχρι την κατάκτηση της χώρας από τους Άγγλους. Είχαν ξεκινήσει από τη Σαμαρκάνδη διωγμένοι από τους Ουζμπέκους και πέρασαν από την Περσία, το Πακιστάν, για να φτάσουν μέχρι τη Βόρεια Ινδία, αφήνοντας πίσω τους σημαντικά μνημεία στο Ισφαχάν, τη Λαχώρη, την Άγρα, το Δελχί κ.α.

Το έργο του Louis Kahn με εντυπωσίασε ακόμα πιο πολύ, όταν διαπίστωσα ότι πρόκειται για την αποκατάσταση μιας διακοπέισας συνέχειας με το παρελθόν του τόπου. Διότι η μοντέρνα Αρχιτεκτονική είχε, εδώ όπως και αλλού, διαρρήξει τη σχέση της με την Ιστορία.

Το International Style που δέσποζε τη δεκαετία του '60 και συνεχίζει να υπάρχει μέχρι και σήμερα, επέβαλε ένα διεθνές αρχιτεκτονικό μοντέλο εκτός τόπου και χρόνου.

Αιτία στάθηκε η ταύτιση τότε τεχνολογικής και πολιτισμικής προόδου. Γεγονός που και σήμερα ακόμα συνεχίζει για πολλούς να ισχύει, αλλά από ορισμένους έχει αρχίσει ήδη να αμφισβητείται. Η ταύτιση αυτή εξήρε την πρωτοκαθεδρία της Δύσης σε όλα τα επίπεδα, λόγω τεχνολογικής υπεροχής. Θεωρήθηκε μάλιστα η εξέλιξη αυτή μονόδρομος, που μοιραία θα ακολουθούσε και ο υπόλοιπος κόσμος.

Το αποτέλεσμα ήταν να υποβιβαστεί η σημασία του τόπου, της ιστορίας και των παραδόσεων που συνέθεταν ένα πολύμορφο καλειδοσκόπιο διαφορετικών πολιτισμών και η Αρχιτεκτονική να χάσει την αυθεντικότητά της και να αποκοπεί από το συγκεκριμένο κάθε φορά περιβάλλον της. Το κτίριο αντιμετωπίστηκε ως κατ' εξοχήν τεχνολογικό προϊόν. Ένα διεθνές μοντέλο όφειλε να έχει παγκόσμια εφαρμογή σε αντιστοιχία με τον διεθνή χαρακτήρα νέων τεχνικών και υλικών που ξαπλώνονταν με ραγδαίους ρυθμούς ανά τον κόσμο.

Πριν από χρόνια σε διάλεξή μου στο Τ.Ε.Ε. είχα αναφερθεί στην απώλεια της «Μυθικής διάστασης στην Αρχιτεκτονική», όχι με την έννοια του Μύθου, αλλά με την έννοια της ιδιαιτερότητας και του νοήματος που πηγάζουν από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα ενός τόπου. Οι επισκέψεις μου στον Τρίτο Κόσμο επικεντρώνονταν συνήθως στα ιστορικά κέντρα των πόλεων ή σε οικισμούς που διατηρούσαν ακόμα τον μύθο του παρελθόντος και αποκάλυπταν διαφορετικά μοντέλα ζωής, σκέψης, ακόμα και ανάπτυξης. Απέφευγα τις νέες συνοικίες, γιατί εκεί θα συναντούσα την επανάληψη ή το κακέκτυπο ενός καθιερωμένου μοντέλου, που ήδη γνώριζα από τη Δύση και μάλιστα σε καλύτερη έκδοση.

Αυτή η επανάληψη ισοπέδωνε διαφορετικούς τόπους και κοινωνίες και υποβάθμιζε το ενδιαφέρον του ταξιδιώτη για νέες ανακαλύψεις και για διάλογο με άλλους πολιτισμούς που, κατά τον μεγάλο ανθρωπολόγο Levi Strauss, προωθεί τη σκέψη.

Βέβαια υπάρχουν και τα οράματα σύγχρονων star αρχιτεκτόνων με τα φαντασμαγορικά τους επιτεύγματα διασκορπισμένα στον κόσμο. Και αυτά όμως δεν μπορούν να αναπληρώσουν την απώλεια του Μύθου, διότι είναι εντελώς προσωπικά και στερούνται του συλλογικού χαρακτήρα, των δοξασιών και πολιτισμικών καταβολών ενός λαού, απ' όπου εκπορεύεται ο Μύθος.

Ο Norberg Schultz στο σημαντικό βιβλίο του Genius Loci που έκανε ιδιαίτερη αίσθηση τη δεκαετία του '90, επισημαίνει τις αρνητικές παρενέργειες που έφερε στην Αρχιτεκτονική η απώλεια της έννοιας του Τόπου. Αναφερόμενος σ' έναν από τους μεγαλύτερους καινοτόμους συγγραφείς της εποχής μας, τον Franz Kafka, παρατηρεί ότι το έργο του, αν και πρωτοπόρο, εκπορεύεται από το πνεύμα της Πράγας, της ιστορικής πόλης όπου αυτός έζησε. Κάτι που σημειώνει ως έλλειμμα της σύγχρονης Αρχιτεκτονικής.

Η αποκατάσταση αυτή της συνέχειας Τόπου και Αρχιτεκτονικής αφορά στην προκειμένη περίπτωση άμεσα το έργο του Louis Kahn. Διότι χωρίς να καταφεύγει σε φορμαλιστικές αναπαραγωγές, συνδέεται με το παρελθόν και εκπορεύεται από το Πνεύμα του Τόπου. Το ότι μάλιστα αυτό προηγείται των παρατηρήσεων του Norberg Schultz κατά μία 30ετία, δείχνει ότι η σημαντική Αρχιτεκτονική προηγείται της Θεωρίας και συχνά την προκαλεί.

Για εμάς που ανήκουμε σε μια χώρα της περιφέρειας και συχνά ακολουθούμε ανεπιφύλακτα δυτικά πρότυπα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως ένας μεγάλος αρχιτέκτονας της Δύσης, αντί να

μεταφέρει προκαθορισμένα μοντέλα, εμπνέεται από τον συγκεκριμένο τόπο και το παρελθόν του και δημιουργεί ένα από τα σημαντικότερα έργα του εδώ στην Ινδία. Όχι εισάγοντας νέα τεχνολογία και υλικά, αλλά αντίθετα χρησιμοποιώντας τα υπάρχοντα.

Ανοίγει έτσι νέους δρόμους, ξεκινώντας από την παράδοση. Το ερώτημά του «τι θέλει να γίνει το τούβλο» έχει μείνει παροιμιώδες και συνιστά ως απόφθεγμα μια ενδιαφέρουσα εισαγωγή στη σκέψη του. Εμείς θα εξηγήσουμε αργότερα το νόημα αυτού του ερωτήματος, προς το παρόν όμως ας μην ξεχνάμε ότι πρόκειται για το πιο συνηθισμένο και πολυχρησιμοποιημένο παραδοσιακό υλικό, στο οποίο ο Kahn κατάφερε να δώσει νέα λαμπρότητα.

Κλείνοντας τη μικρή αυτή εισαγωγή, θα ήθελα να πω ότι χαίρομαι διότι με αυτή τη διάλεξη, μου δίνεται η ευκαιρία να συνεχίσω μια άλλη, που έγινε πριν από πολλά χρόνια, πριν ακόμα επισκεφθώ το Ινστιτούτο Διοίκησης Επιχειρήσεων στο Ahmetabad. Όπως σας είπα ήδη, αναφερόταν στη «Μυθική διάσταση της Αρχιτεκτονικής» και μεταξύ άλλων ονομάτων τότε που χρησιμοποίησα σαν στήριγμα της σκέψης μου (όπως αυτά του Gotfried Böhm από τη Γερμανία, του Louis Barragan από το Μεξικό, του Hassan Fathi από την Αίγυπτο), συμπεριέλαβα και αυτό του Louis Kahn από την Αμερική. Χαίρομαι λοιπόν που η προσωπική μου εμπειρία από την επίσκεψή μου στο Ahmetabad, όχι μόνο με δικαίωσε, αλλά υπερέβη τις προσδοκίες μου.

Στην παρουσίαση του Ινστιτούτου θα παρεμβάλω αποσπασματικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής των Μογγόλων αυτοκρατόρων στο Δελχί (μιας από τις σημαντικότερες πόλεις εκείνης της εποχής που τα μνημεία της είναι αντιπροσωπευτικά δείγματα εκείνης της περιόδου και επαναλαμβάνονται σε όλη την επικράτεια), ώστε να γίνουν σαφέστερες οι συγγένειες με το παρελθόν που θέλω να επισημάνω.

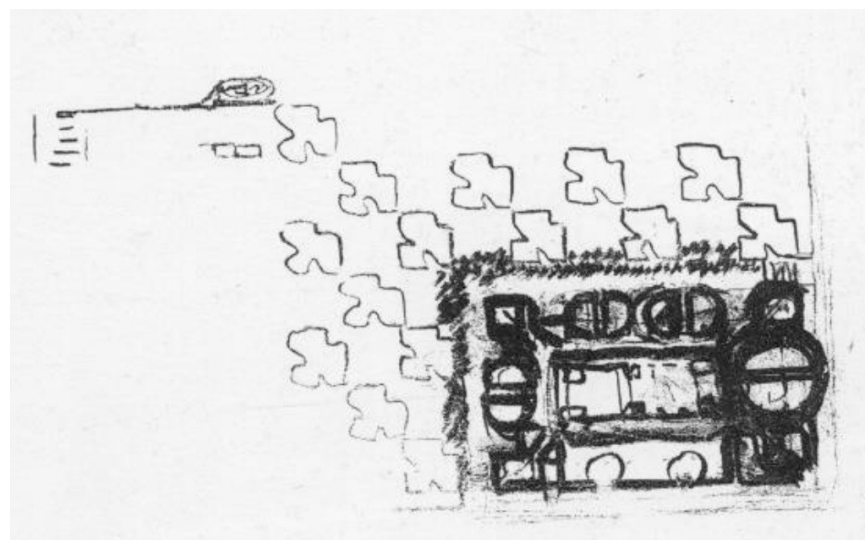
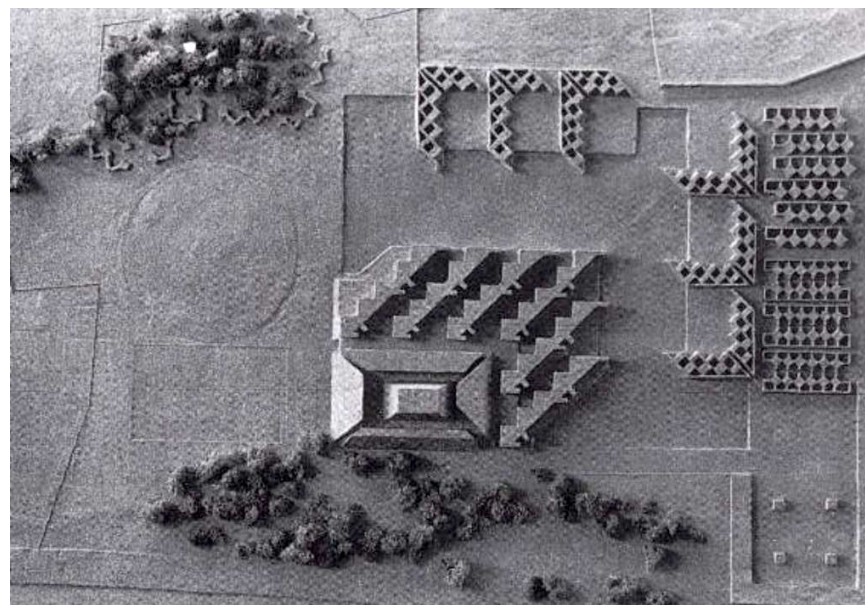
Θα αναφερθώ επίσης συνοπτικά και επιλεκτικά σε εξελίξεις που επηρέασε το έργο του. Όχι με στόχο να εξαντλήσω το θέμα (διότι αυτό θα απαιτούσε μια ξεχωριστή διάλεξη), αλλά για να επισημάνω ότι ένα σημαντικό έργο όπως αυτό δεν περιορίζεται μόνο στην εποχή του, αλλά επεκτείνεται στο παρελθόν και το μέλλον. Αποτελεί συνέχεια της ιστορίας και ταυτόχρονα αφετηρία για νέες εξελίξεις.

Τέλος, θα αναφερθώ σε ορισμένες σκέψεις του Louis Kahn, διότι η σκέψη και το έργο του είναι αλληλένδετα. Αναζητούσε την αρχή των πραγμάτων στις ιδέες που προηγούνται της Αρχιτεκτονικής. Απέδιδε μεγάλη σημασία σε αρχέτυπα και θεσμούς που προέρχονται μέσα από μακροχρόνιες κοινωνικές διεργασίες, διότι όπως έλεγε προτιμούσε η αρχιτεκτονική του να είναι διαχρονική παρά μοντέρνα.

Ήδη από τα πρώτα βήματα φαίνεται η κεντρική ιδέα. Σχολή και φοιτητικές κατοικίες (Dormitories) αποτελούν μια ενότητα και εμφανίζονται σαν μια παλάμη με δάχτυλα στη μακέτα εργασίας (εικ. 1). Ο Kahn θεωρούσε ότι η εκπαίδευση επεκτείνεται και έξω από τις τάξεις και τα ινστιτούτα. Ότι διαχέεται σε όλους τους χώρους της εκπαιδευτικής κοινότητας. Γι' αυτό και το συγκρότημα παραπέμπει περισσότερο στα χαρακτηριστικά ενός μικρού συνεκτικού οικισμού, παρά σε αυτά ενός συμβατικού εκπαιδευτικού ιδρύματος, όπου χώροι διδασκαλίας και διαμονής ξεχωρίζουν. Το αίθριο παραπέμπει στην κεντρική πλατεία του οικισμού, οι τάξεις, τα ινστιτούτα και η βιβλιοθήκη σε σημαντικά κτίρια γύρω από αυτή και οι φοιτητικές κατοικίες σε συνοικίες που περιβάλλουν το κέντρο.

Μια ξεχωριστή ενότητα αποτελούν οι κατοικίες του διδακτικού προσωπικού. Ανάμεσα στις κατοικίες σπουδαστών και δασκάλων παρεμβάλλεται μια τεχνητή λίμνη για εξασφάλιση ιδιωτικότητας, δροσισμού και αναψυχής, η οποία όμως τελικά δεν έγινε, παρ' όλη την επιμονή του Kahn μέχρι τέλους, από φόβο των εργοδοτών μήπως με την πάροδο του χρόνου μετατραπεί σε εστία μόλυνσης. Έτσι το έργο στερήθηκε από την ευεργετική παρουσία του νερού, που συχνά αποτελεί ενδιαφέρον συμπληρωματικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής παράδοσης, γεγονός που ο Kahn φαίνεται ότι γνώριζε και εκτιμούσε ιδιαίτερα.

Όλη η σύνθεση βασίζεται σε δύο κύριους άξονες υπό γωνία 45° μοιρών που αφορούν αντίστοιχα τους χώρους της σχολής και της φοιτητικής εστίας και

Εικόνα 1 & 2
David B Brownlee και David G. De Long (1991)
'Louis Kahn in the real of architecture'.
Νέα Υόρκη: Rizzolo σελ 369.

που, όπως θα δούμε αργότερα, παίζει σημαντικό ρόλο στην πρόσληψη του χώρου από τον επισκέπτη.

Ο Louis Kahn έδωσε μεγάλη σημασία στις τοπικές κλιματικές συνθήκες, έστρεψε τα δάχτυλα της φοιτητικής εστίας στη ροή των ανέμων και διόρθωσε την κατεύθυνσή τους μετά από συστηματική παρατήρηση, όπως φαίνεται σ' ένα κατοπινό σκίτσο (εικ. 2). Επιλογή σημαντική για τον αερισμό των χώρων σε μια περιοχή με ιδιαίτερα ζεστό κλίμα όπως αυτή.

Τα πρώτα σκίτσα και η αρχική μακέτα εμπεριέχουν όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της συνθετικής ιδέας που εντέλει ολοκληρώθηκε. Έλεγε ότι η σκέψη οφείλει να προηγείται του σχεδιασμού. Με άλλα λόγια, ότι η έλλειψη μιας στέρεης κεντρικής ιδέας μπορεί να οδηγήσει σε ανεργάτιστα φορμαλιστικά παιχνίδια χωρίς ουσιαστικό ενδιαφέρον. Απέδιδε μεγάλη σημασία στα πρώτα βήματα. Υποστήριξε ότι αυτά πρέπει να εμπεριέχουν όλη την ιδέα, διότι κάτι που δεν εμφανίζεται εκεί (έστω και σε υποτυπώδη μορφή), δεν μπορεί εκ των υστέρων να προστεθεί. Έβλεπε δηλαδή στο σκίτσο τους γενετικούς κώδικες που προσδιορίζουν την ανάπτυξη του είδους, όπως ο σπόρος το φυτό.

Η πρώτη εντύπωση του επισκέπτη στο Ινστιτούτο υπαγορεύεται από τη μονολιθικότητα του όγκου (εικ. 3). Την κυριαρχία της κτιριακής μάζας που παραπέμπει στη στιβαρή και απέρριπτη αρχιτεκτονική των Μογγόλων αυτοκρατόρων, όπως αυτή εμφανίζεται π.χ. στο Red Fort (εικ. 4):

Εικόνα 3 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

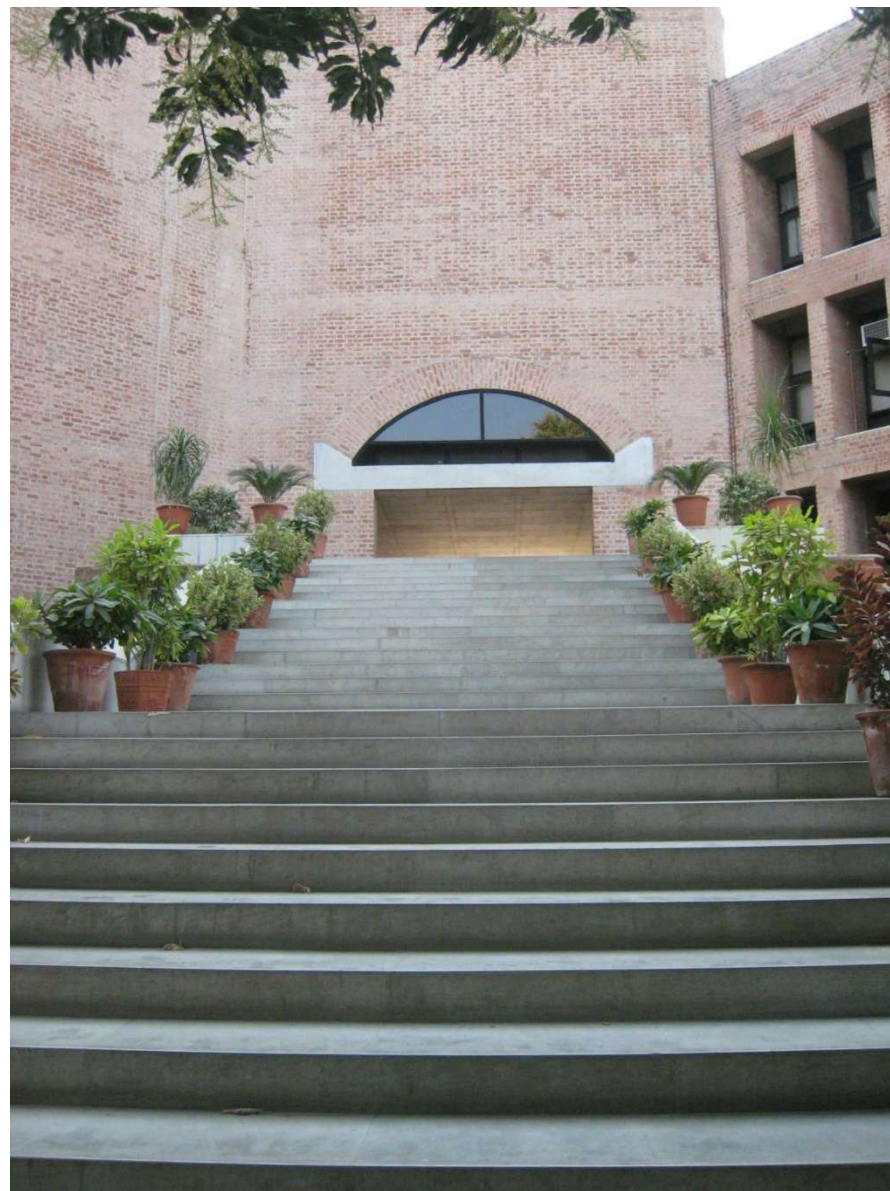
Εικόνα 4 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Το κόκκινο κάστρο στο Δελχί που αντιπροσώπευε την επίσημη πόλη, το διοικητικό κέντρο της χώρας. Με αγορές, αίθουσες υποδοχής, κήπους αναψυχής και τα καταλύματα της αυτοκρατορικής οικογένειας.

Η πρόσβαση στη σχολή γίνεται από μια μεγάλη σκάλα αξονικά τοποθετημένη στην είσοδο (εικ. 6), που θυμίζει τη μνημειακή σκάλα εμπρός από το τζαμί της Παρασκευής (εικ. 5), του σημαντικότερου της πόλης.

Εικόνα 5 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

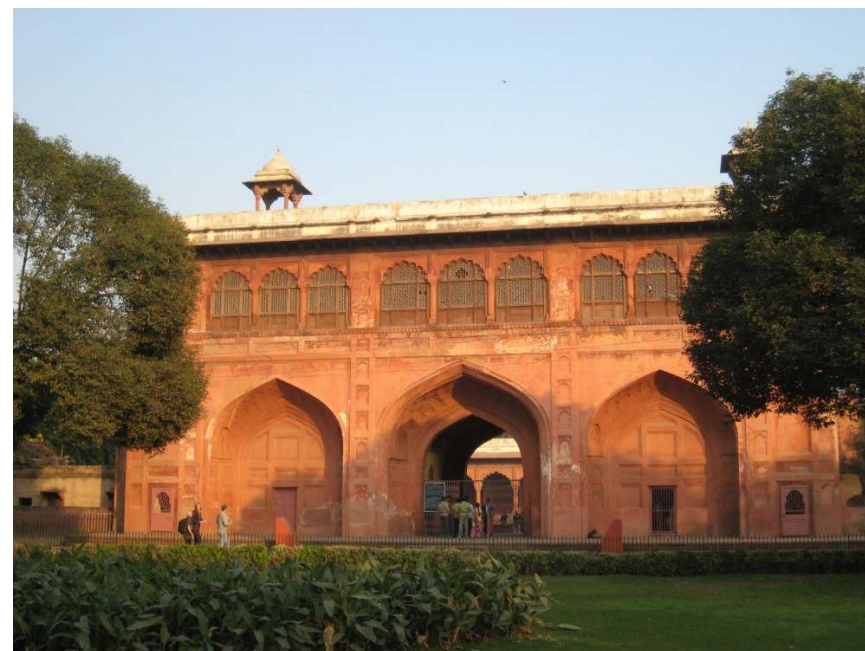
Εικόνα 6 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Η πύλη της εισόδου παρεμβάλλεται μεταξύ δύο υπαίθριων χώρων της αυλής και του αιθρίου της σχολής (εικ. 7), όπως συμβαίνει με τις μεγαλοπρεπείς πύλες εντός του Red Fort (εικ. 8) που παρεμβάλλονται ανάμεσα σε επάλληλες αυλές, διαβαθμίζοντας κατά περίπτωση τον δημόσιο και ιδιωτικό χαρακτήρα τους.

Εντός του αιθρίου δεσπόζει η βιβλιοθήκη (εικ. 9), η οποία περιβάλλεται εκατέρωθεν από τους χώρους διδασκαλίας (δεξιά πτέρυγα) και τα ινστιτούτα (αριστερή πτέρυγα) αντίστοιχα. Η κυριαρχία της στον χώρο υπογραμμίζει και τη συμβολική της αξία για την εκπαίδευση. Η είσοδός της είναι σκαμμένη στην κτιριακή μάζα. Δεν είναι απλώς μια πόρτα, αλλά ένα αρχιτεκτονικό επεισόδιο (εικ. 10). Ένας ημιυπαίθριος χώρος ανάμεσα στο έξω και το μέσα, όπως συμβαίνει στο μαυσωλείο του Humayun (εικ. 11). Η διαδοχή των κλιμάκων από την τελετουργική στη λειτουργική και από τη μνημειακή σ' αυτή του ανθρώπου που αφορά στοιχεία σύνθεσης του χώρου όπως αψίδες, θόλους, πύλες και ανοίγματα είναι χαρακτηριστική και στις δύο περιπτώσεις. Η ενσωμάτωση της κόγχης των εισόδων στο μονολιθικό κέλυφος και των δύο κτιρίων (εικ. 12, 23) συμβάλλει αντίστοιχα με τις φωτοσκιάσεις που προκαλεί στην πλαστική ανάδειξη του όγκου τους. Πρόκειται για ένα αρχιτεκτονικό στοιχείο που αξιοποιείται όχι μόνο λειτουργικά, αλλά επίσης ογκοπλαστικά και συμβολικά.

Εικόνα 7 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

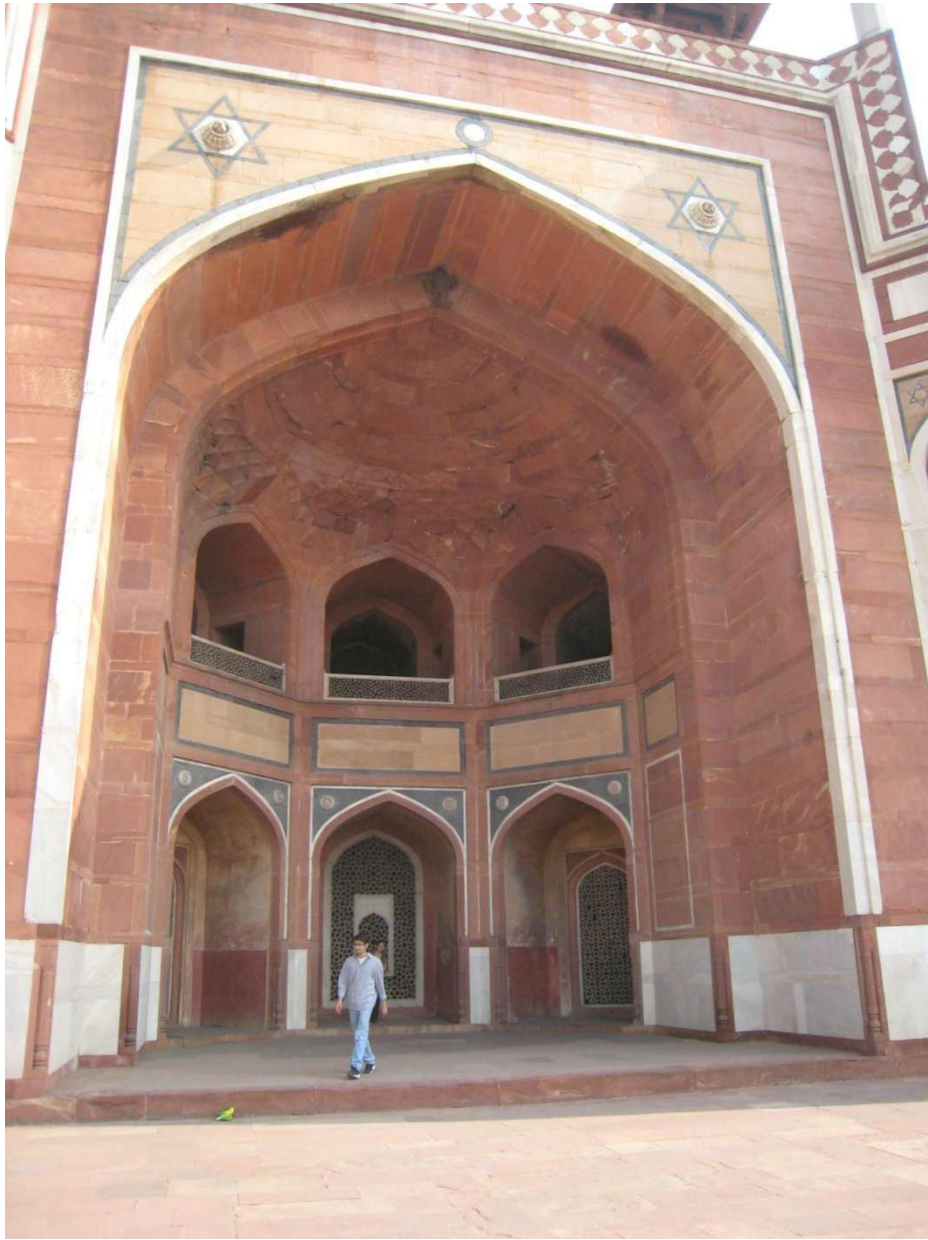
Εικόνα 8 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 9 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 10 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 11 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 12 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Η βιβλιοθήκη βρίσκεται στον 1ο όροφο. Μια κυκλική σκάλα (εικ. 13) παρεμβάλλεται ανάμεσα στο βιβλιοστάσιο και το αναγνωστήριο. Το διευρυμένο πλατύσκαλο ανάμεσά τους αντιπροσωπεύει τον χώρο υποδοχής (εικ. 14). Το αναγνωστήριο, απέρριτο, αλλά με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, περιβάλλεται από μεγάλα ανοίγματα (εικ. 15). Προς την πλευρά του αιθρίου τα τεράστια κυκλικά παράθυρα (εικ. 16) εμφανίζονται σαν διαφράγματα που ρυθμίζουν τον ηλιασμό και τον αερισμό του χώρου, όπως τα κεντημένα μαρμάρινα καφασωτά των ανοιγμάτων στα αυτοκρατορικά καταλύματα του Red Forth (εικ. 17).

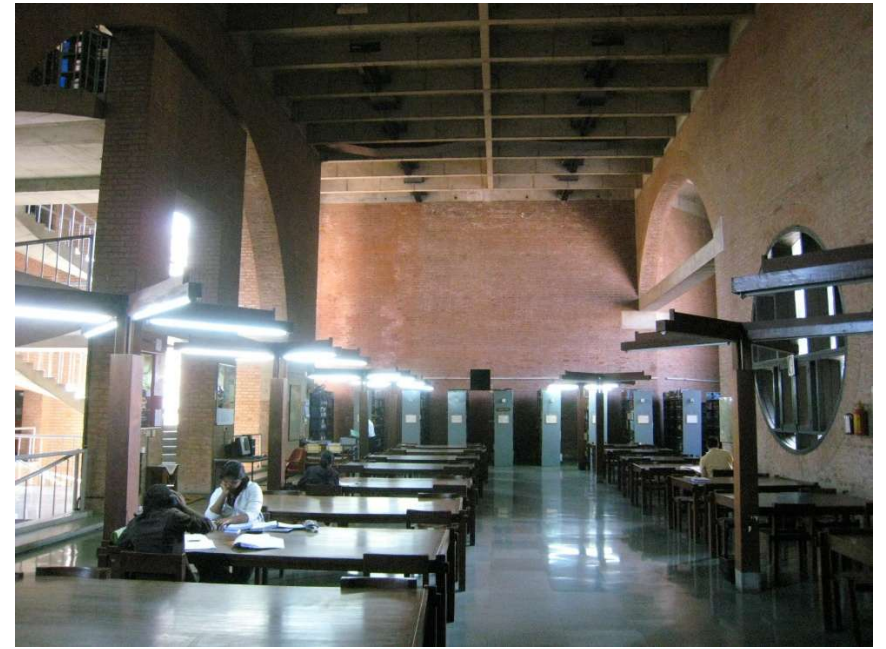
Τα τεράστια τόξα του τοίχου απέναντι προς το κλιμακοστάσιο απ' όπου εισέρχεται κανείς, οριοθετούν με σαφήνεια τον χώρο, ενώ ταυτόχρονα προσφέρουν διαφάνεια και ενδιαφέρουσες προοπτικές (εικ. 18). Είναι ένας χειρισμός παρεμφερής με αυτόν στο μνημείο Humayun (εικ. 19). Και εδώ ο χώρος περιβάλλεται από χτισμένα αψιδωτά πετάσματα που, ενώ κάνουν αισθητή την παρουσία της κτιριακής μάζας, παρέχουν ταυτόχρονα και ενδιαφέρουσες προοπτικές. Και οι δύο χώροι έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό που οφείλεται στη χρήση επάλληλων πετασμάτων και στην αίσθηση ταυτόχρονης παρουσίας μάζας και διαφάνειας των ορίων του χώρου.

Εικόνα 13 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 14 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 15 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 16 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 17 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 18 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

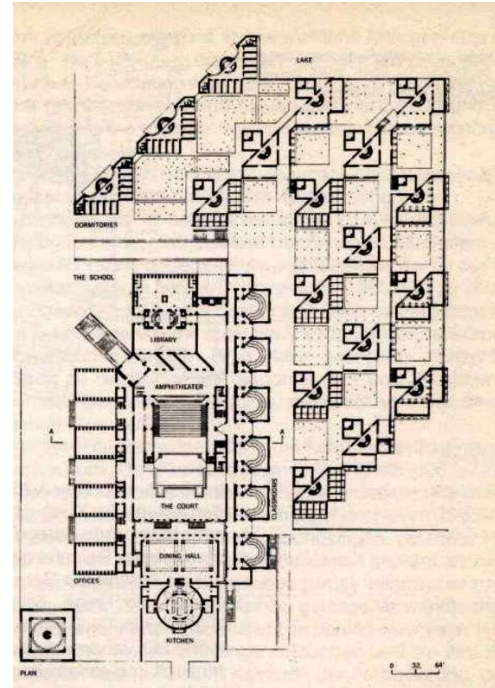
Εικόνα 19 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Η λιτότητα και καθαρότητα των χώρων παραπέμπει στην αυστηρή γεωμετρία της κάτοψης (εικ. 20). Η βιβλιοθήκη με το αναγνωστήριο και το βιβλιοστάσιο (στη στενή πλευρά του αιθρίου) συντίθεται από δύο ορθογώνια παραλληλόγραμμα με την κυκλική σκάλα να εμφανίζεται ως άρθρωση ανάμεσά τους.

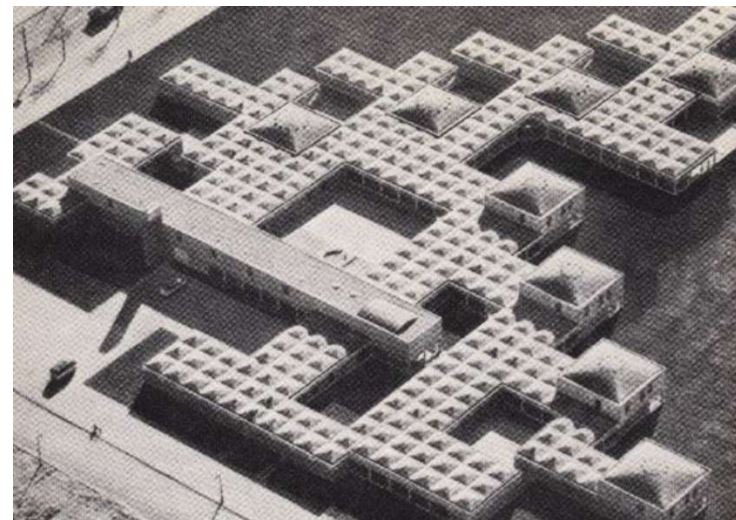
Οι τετράγωνες τάξεις σε γραμμική διάταξη (κατά μήκος της δεξιάς μεγάλης πλευράς του αιθρίου) προβάλλουν την καθαρή γεωμετρία τους, καθώς με την παρεμβολή των προθαλάμων (χώρων υποδοχής και διαλείμματος) ανάμεσά τους, διατηρούν η κάθε μια την αυτονομία της. Τα ισοιτιούτα και γραφεία στην απέναντι πλευρά συντίθενται από την επανάληψη ενός ορθογωνίου παραλληλογράμμου.

Και τέλος, οι μονάδες των φοιτητικών κατοικιών (Dormitories), τοποθετημένες σε επάλληλες σειρές κατά μήκος των δύο πλευρών της σχολής, προκύπτουν και αυτές από τον συνδυασμό δύο καθαρών γεωμετρικών σχημάτων, ενός τριγώνου (για τα 7 δωμάτια με τους κοινόχρηστους χώρους) και ενός τετραγώνου (για τους βοηθητικούς χώρους). Να σημειώσουμε εδώ ότι το αμφιθέατρο στο αίθριο δεν έγινε και το εστιατόριο μεταφέρθηκε σε άλλη θέση.

Το συγκρότημα δεν εμφανίζεται ως ενιαία αυτοτελής μονάδα, αλλά ως άθροισμα επιμέρους στοιχείων. Η αναγωγή του όλου σε καθαρά γεωμετρικά σχήματα αποτελεί συνθετική αρχή.

Εικόνα 20 – Romaldo Giurgola και Jalmini Mehta (1975) 'Louis Kahn' Ζυρίχη: Les Editions D'Architecture Artemis σελ. 77.

Εικόνα 21 – Herman Hertzberger (2000) 'Space and the architect, lessons in architecture 2' Ρότερνταμ: 010 Publishers σελ. 198.

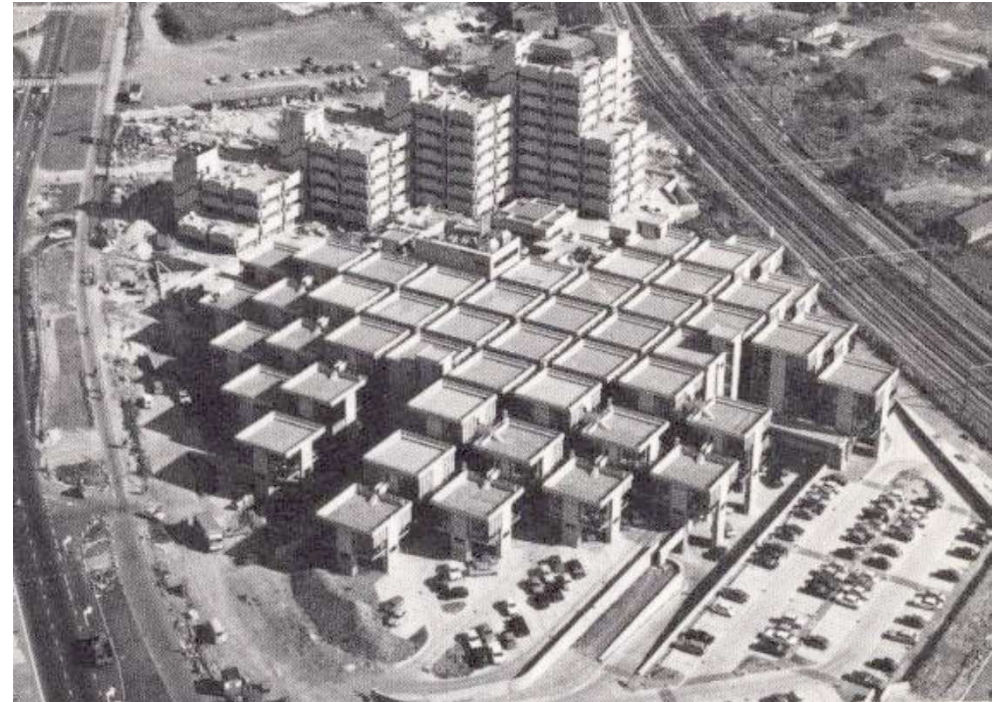
Η κυτταρική δομή του εμπεριέχει μια δυναμική μετατροπών και επεκτάσεων (με τη μετακίνηση ή προσθήκη ομοειδών στοιχείων), χωρίς να αλλοιώνεται ο χαρακτήρας του.

Ένα ευέλικτο δίκτυο κινήσεων από διαδρόμους, σκάλες, στοές και προθαλάμους παρεμβάλλεται για τη σύνδεση και εξυπηρέτηση των κτιριακών μονάδων. Έχουμε δηλαδή μια ιεραρχημένη οργάνωση σε εξυπηρετούμενους και εξυπηρετούντες χώρους, όπως θα έλεγε ο Louis Kahn, χωρίς όμως αυτό να υποδηλώνει (όπως θα δούμε) ποιοτική αξιολόγηση.

Ο υπαίθριος χώρος δεν εμφανίζεται ως προσθήκη στα κτίρια, αλλά εμπλέκεται ουσιαστικά στη σύνθεση. Δρόμοι, αυλές και αίθρια σε διαφορετικά μεγέθη, ανάλογα με τον ρόλο τους, παρεμβάλλονται ανάμεσα στα κτίρια και εντάσσονται στο ενιαίο οργανωτικό σχήμα. Ένα σύστημα χαράξεων και αξόνων (υπό γωνία 45°) απλώνεται πάνω από την κάτοψη και συμπεριλαμβάνει εξυπηρετούντες και εξυπηρετούμενους χώρους, χτισμένους και υπαίθριους.

Αυτός ο τρόπος αρχιτεκτονικής σύνθεσης προϋπέθετε για την αποκαλούμενη «στρουκτουραλιστική τάση» που θα ακολουθήσει. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα αρχιτεκτονικά ρεύματα που, ξεκινώντας από την Ολλανδία τη δεκαετία του '60, θα κατακτήσει τα επόμενα έτη το αρχιτεκτονικό προσκήνιο. Ο Aldo van Eyck και ο Herman Hertzberger είναι δύο από τους γνωστότερους εκπροσώπους του. Η συγγένεια της αρχιτεκτονικής τους με το έργο του Louis Kahn είναι προφανής στην

οργάνωση της κάτοψης. Το ορφανοτροφείο του πρώτου στο Amsterdam (εικ. 21) και το κτίριο γραφείων του δεύτερου στο Apeldoorn (εικ. 22) αποτελούν λαμπρά παραδείγματα αρχιτεκτονικού στρουκτουραλισμού.

Εικόνα 22 –Herman Hertzberger (2000) 'Space and the architect, lessons in architecture 2'
Ρότερνταμ:010 Publishers σελ.90.

Η αναφορά αυτή στον στρουκτουραλιστικό κίνημα, όπως και οι παραπομπές στα ιστορικά μνημεία της περιόδου των Μογγόλων στην Βόρεια Ινδία, έγιναν για να φανερώσουν την αμφίδρομη σχέση του Louis Kahn με το παρελθόν και το μέλλον. Πρόκειται για μια σκέψη που ανατρέχει στην ιστορία και ταυτόχρονα ανοίγει νέους δρόμους στην Αρχιτεκτονική Πρωτοπορία. Ο Kahn αναζητούσε την αρχή των πραγμάτων, όχι με στόχο την αναπαραγωγή, τη δουλική μίμηση μορφών του

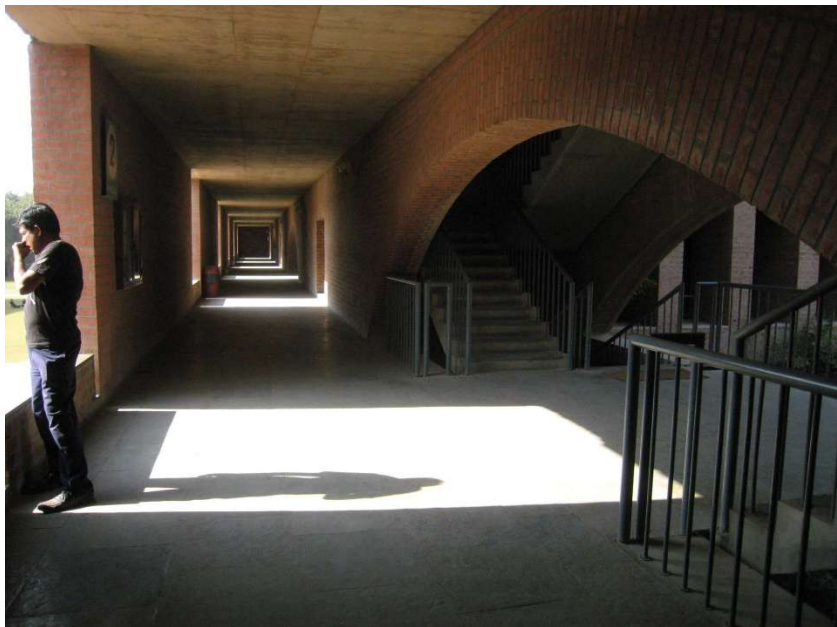
παρελθόντος, αλλά με στόχο την εξεύρεση μιας στέρεας βάσης για μια νέα αρχή.

Έλεγε χαρακτηριστικά ότι το πρώτο σχολείο ήταν κάτω από ένα δένδρο, όπου μια ομάδα ανθρώπων παρακολουθούσε κάποιον ομιλητή, χωρίς να έχει γίνει εκατέρωθεν συνειδητό ότι πρόκειται για δάσκαλο και μαθητές. Δεν ξέρω αν γνώριζε ότι και ο Βούδας έλαβε τη φώτισή του, όπως λένε, κάτω από ένα αιωνόβιο δένδρο έξω από το Βαρανάζι. Το γεγονός πάντως αυτό, εκτός του συμβολισμού του, υποδηλώνει στην προκειμένη περίπτωση και τη δυναμική των ρόλων. Ότι δηλαδή κάτω από κατάλληλες συνθήκες οι ρόλοι είναι ανταλλάξιμοι και ότι ο καθένας κατά περίπτωση θα μπορούσε να είναι μαθητής ή δάσκαλος. Γι' αυτό και έδινε μεγάλη σημασία στη συνέχεια του μαθήματος έξω από την τάξη. Θεωρούσε ότι η εκπαίδευση συνεχίζεται στους διαδρόμους, στις σκάλες, στις αυλές, με τη συναναστροφή και τον διάλογο των σπουδαστών και ότι αυτός ο τρόπος ανταλλαγής γνώσεων και σκέψεων συχνά είναι σημαντικότερος από το επίσημο μάθημα.

Αυτός είναι ο λόγος που οι χώροι εξυπηρέτησης είναι διευρυμένοι (εικ. 23). Οι διάδρομοι έχουν γίνει ευρύχωρες στοές (εικ. 24), τα πλατύσκαλα υπερβαίνουν το αναγκαίο μέγεθος (εικ. 25) και οι ενδιάμεσοι χώροι υποδοχής, διαλείμματος και αναψυχής είναι διάσπαρτοι ανάμεσα στις αίθουσες διδασκαλίας (εικ. 26). Παντού υπάρχει ευκαιρία για συνάντηση, διάλογο και συναναστροφή. Εξυπηρετούντες και εξυπηρετούμενοι χώροι

Εικόνα 23 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 24 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 25 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 26 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 27 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

είναι εξίσου σημαντικοί, ο καθένας παίζει το ρόλο του και συμβάλλει με τον τρόπο του στην προώθηση μιας δημιουργικής εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Εδώ γίνεται κατανοητό τι εννοεί ο Kahn όταν λέει ότι η σκέψη προηγείται του σχεδιασμού, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο μια ιδέα μεταμορφώνεται σε χώρο.

Εικόνα 28 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 29 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 30 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Οι τάξεις είναι μικρά αμφιθέατρα με τα έδρανα των φοιτητών σε κυκλική διάταξη γύρω από την έδρα του δασκάλου (εικ. 27). Παραπέμπουν έτσι στο αρχιτεκτονικό πρότυπο του αμφιθεάτρου και κατ' επέκταση στο πρώτο σχολείο κάτω από ένα δένδρο (όπως έλεγε ο Kahn), όπου οι ακροατές ήταν συγκεντρωμένοι γύρω από τον ομιλητή.

Οι εισοδοί στο Ινστιτούτο (εκτός από την κύρια είσοδο στην οποία αναφερθήκαμε) είναι πολλαπλές και πάντα χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη επισήμανση (εικ. 28). Αποτελούν ένα αρχιτεκτονικό επεισόδιο, έναν ιδιαίτερο τόπο. Μεγάλα ανοίγματα σηματοδοτούν την παρουσία τους στην κτιριακή μάζα. Δεν είναι απλώς πόρτες, αλλά χώροι υποδοχής με επάλληλα

διαφράγματα (εικ. 29) που επισημαίνουν την αρχή και το τέλος του δικτύου κυκλοφορίας.

Πρόκειται στην ουσία για μεταβατικούς χώρους που συναντά κανείς συχνά στην αρχιτεκτονική παράδοση του τόπου, είτε με τη μορφή στοάς όπως στο τζαμί της Παρασκευής (εικ. 30) που παρεμβάλλεται μεταξύ αυλής και κυρίως χώρου, είτε ακόμα και με τη μορφή πολυτελούς υπόστεγου όπως η αίθουσα ακροάσεων του αυτοκράτορα εντός του Red Fort (εικ. 31) που στην ουσία είναι ένας οριοθετημένος υπαίθριος χώρος.

Η ανατολή δίνει μεγάλη σημασία στη διαχείριση του υπαίθριου χώρου και τον αναδεικνύει σε κύριο συστατικό της Αρχιτεκτονικής. Δημιουργεί έτσι έναν κτιριακό τύπο και τον εφαρμόζει με πολλές παραλλαγές ανάλογα με την περίπτωση, τις απαιτήσεις του χώρου και τις ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες. Είναι περισσότερο μια αρχιτεκτονική αυλών, διαφραγμάτων, υποστέγων και στοών (όπως εδώ επίσης στο τζαμί της Παρασκευής – εικ. 32), παρά εσωτερικών χώρων, όπως στη Δύση.

Ο Louis Kahn ακολούθησε αυτή την πρακτική και την αξιοποίησε μ' ένα δικό του τρόπο. Περιτύλιξε τα κτίριά του με μια δεύτερη όψη (εικ. 33) που θα τα προστάτευε από τον έντονο ήλιο και θα αξιοποιούσε τα ρεύματα του αέρα για τον φυσικό κλιματισμό των χώρων. Έτσι μπροστά από τα κτίρια δημιουργείται συχνά ένα συμπαγές πέτασμα, μια δεύτερη όψη με τεράστιες αψίδες και ανοίγματα, που πολλές φορές παίρνουν μνημειακές διαστάσεις. Αυτό συμβαίνει στις όψεις εμπρός από τους κοινόχρηστους χώρους των φοιτητικών κατοικιών (εικ. 34).

Εικόνα 31 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 32 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 33 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Το ίδιο παρατηρούμε στον χώρο υποδοχής του αμφιθεάτρου της νέας πτέρυγας (εικ. 35) που ολοκληρώθηκε μετά τον θάνατο του Louis Kahn από τον νεότερο συνεργάτη του Anand Rajee.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στις όψεις των κτιρίων που σηματοδοτούν το όριο και την απαρχή του συγκροτήματος της φοιτητικής εστίας (εικ. 36). Εδώ οι τεράστιες αψίδες των όψεων, οι αδροί κύλινδροι των κλιμακοστασίων και τα μεγάλα κυκλικά ανοίγματα στην κτιριακή μάζα (εικ. 37), όχι μόνο θυμίζουν τη μνημειακή κλίμακα της μογγολικής αρχιτεκτονικής, αλλά με την αυστηρή γεωμετρία τους παραπέμπουν στη Γαλλική επαναστατική αρχιτεκτονική του 18ου αιώνα των Boullée και Ledoux (εικ. 38). Φανερώνουν έτσι την εξέλιξη και δημιουργική

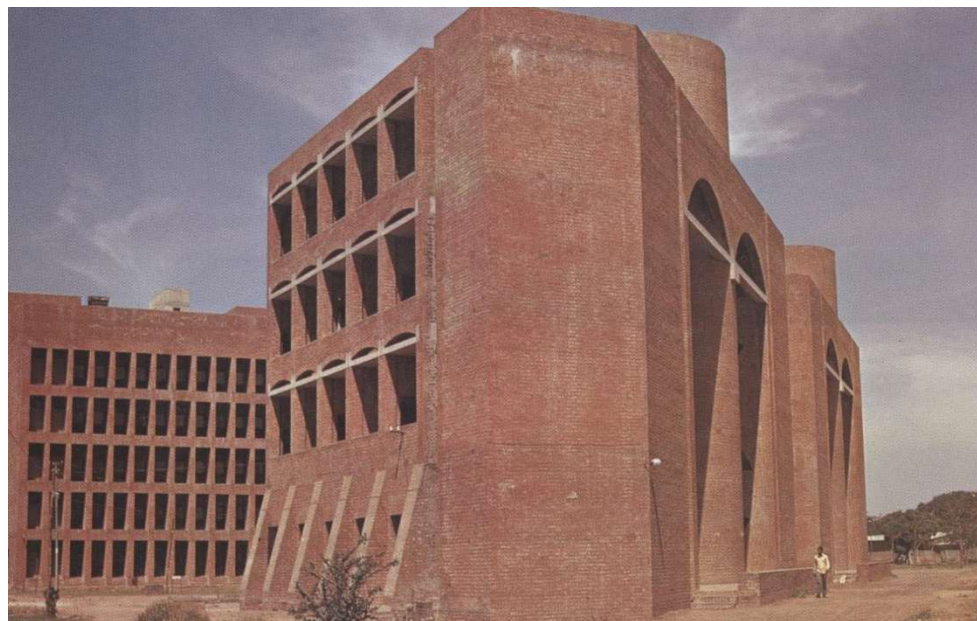

Εικόνα 34 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

επανερμηνεία γεωμετρικών αρχετυπικών μορφών. Η παραπάνω αναφορά σε αρχιτεκτονικές συγγένειες διαφορετικών πολιτισμών και εποχών δεν είναι αυθαίρετη. Συχνά ανακαλύπτει κανείς κοινά χαρακτηριστικά και διαχρονικές αρχιτεκτονικές αξίες που υπερβαίνουν τα συμβατικά τοπικά και χρονικά όρια. Αυτό δεν σημαίνει ότι η Αρχιτεκτονική οφείλει να είναι διεθνής και απρόσωπη, ώστε να ταιριάζει παντού, ούτε ότι θα πρέπει να επιβληθεί εκ των άνω ένα διεθνές πρότυπο, όπως στην περίπτωση του International Style την περίοδο του '60, στην οποία αναφερθήκαμε. Αλλά αντίθετα ότι μέσα από 10 ιστορικές αναγωγές ανακαλύπτει κανείς συχνά αρχέτυπα κοινά που αφορούν διαφορετικούς πολιτισμούς.

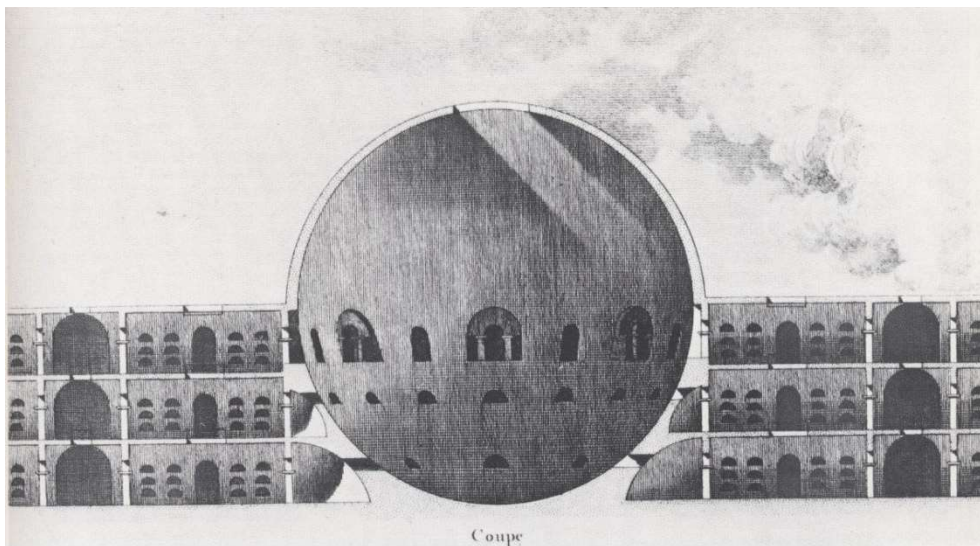
Εικόνα 35 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 36 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 37 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 38 – Emil Kaufmann (1991) *De Ledoux a Le Corbusier Origines de L'architecture Moderne*, (1991) Παρίσι: *Les Editions du Demi-Cercle*, σελ. 43.

Η αρχιτεκτονική του Ινστιτούτου είναι μια αρχιτεκτονική του τούβλου (εικ. 39), ενός πανάρχαιου υλικού που κατ' αρχάς επελέγη για οικονομικούς λόγους. Διότι η χρήση του στην Ινδία είναι ευρύτατα διαδεδομένη, καθώς και η εξοικείωση των μαστόρων με αυτή. Ο Louis Kahn δεν συνάρτησε την αρχιτεκτονική του με νέα υλικά, ούτε επιχείρησε να μεταφέρει εδώ την προηγμένη τεχνολογία της πατρίδας του, αλλά αντίθετα χρησιμοποιώντας ένα κατ' εξοχήν παραδοσιακό υλικό, κατάφερε να του δώσει νέα λαμπρότητα. Και εδώ ξεκίνησε πάλι από την αρχή, διερευνώντας τις ιδιότητες και τις εκφραστικές ιδιαιτερότητες του υλικού του. Παροιμιώδες είναι το υπαινικτικό ερώτημά του: Τι θέλει να γίνει το τούβλο, καθώς και η απάντηση του τούβλου ότι θέλει να γίνει τόξο. Ίσως η απάντηση αυτή να

Εικόνα 39 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

οφείλεται στη φιλοδοξία του υλικού να υπερβεί τις περιορισμένες διαστάσεις του, που μόνο με τη μορφή του τόξου μπορεί να καταφέρει. Ίσως παραπέμπει στη συνέχεια της ιστορίας και στις μεγαλειώδεις πλινθοδομές της κλασικής ρωμαϊκής περιόδου που θαύμαζε ο Kahn. Αυτό όμως που φαίνεται καθαρά σ' αυτό τον διάλογο είναι η συνάρτηση μορφής και κατασκευής, που για τον ίδιο αντιπροσώπευε μια αδιαίρετη ενότητα και συνιστά ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του. Οι εφελκυστικές τάσεις που δημιουργούν εδώ οι ωθήσεις των τούβλινων τόξων παραλαμβάνονται από τα μπετονένια δοκάρια που εμφανίζουν μάλιστα μια ιδιομορφία στις απολήξεις τους. Τα αναλυτικά σχέδια

φανερώνουν τη μέριμνά του για την κατασκευή (εικ. 40) και οι όψεις την τεκτονική τους υπόσταση (εικ. 41). Η οικονομία της κατασκευής οδήγησε εντέλει σε μια αξιοζήλευτη ομοιογένεια του όλου, που οφείλεται στις μορφοπλαστικές ικανότητες ενός και μόνο υλικού, που απαντά στο ερώτημα: Τι θέλει να γίνει το τούβλο.

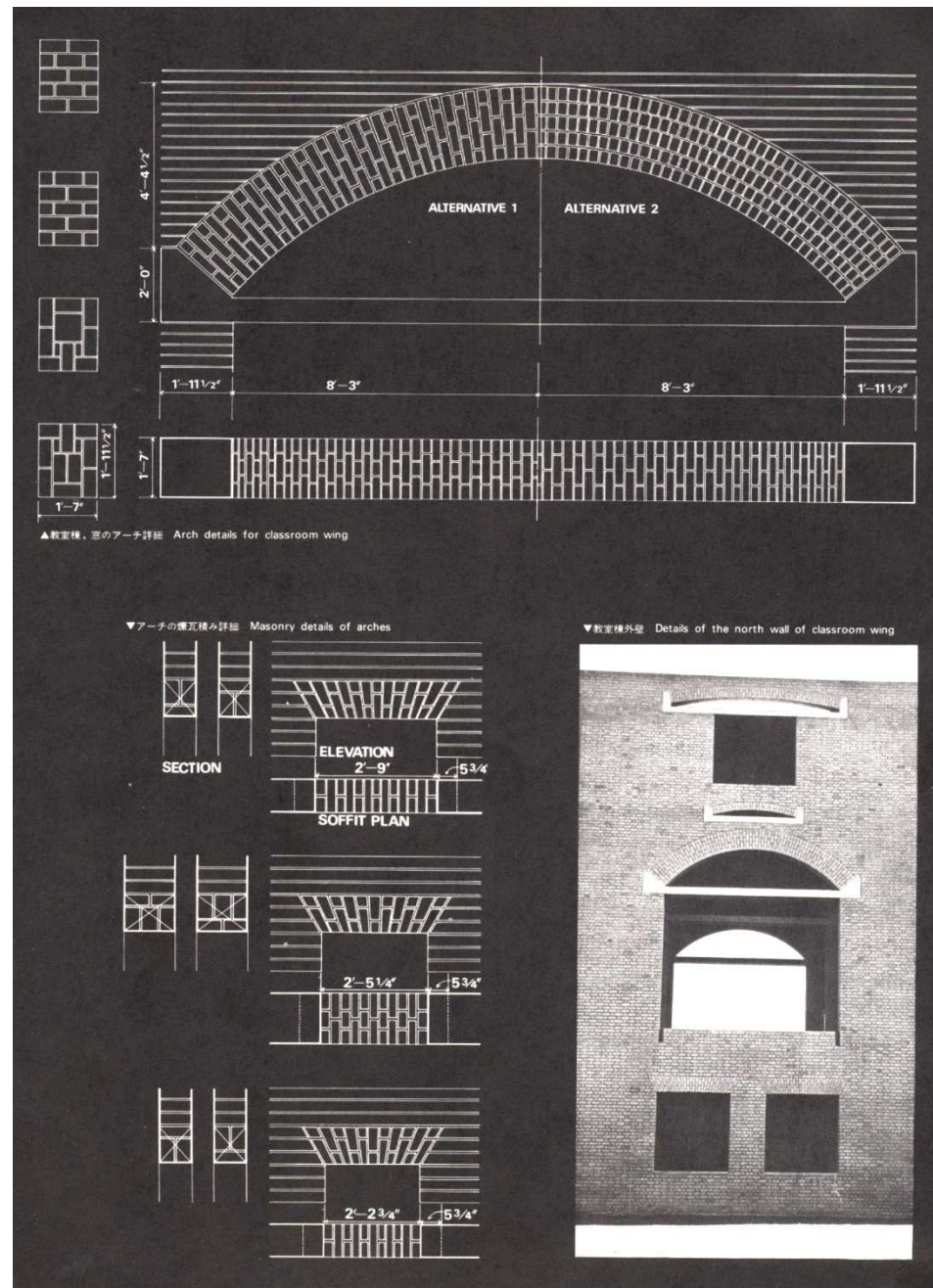
Βαδίζοντας κανείς ανάμεσα στα κτίρια της φοιτητικής εστίας, εντυπωσιάζεται από την ποιότητα του χώρου και τον πλούτο των παραστάσεων. Γεγονός που επιτείνεται ακόμη περισσότερο, αν λάβει κανείς υπόψη του την απλή γεωμετρία της κάτοψης και την επανάληψη των στοιχείων που τη συγκροτούν.

- Ίσως αυτό οφείλεται στη διαγώνια διάταξη των κτιρίων σε σχέση με την πορεία του επισκέπτη που αναδεικνύει την πλαστικότητα των όγκων (εικ. 42).

- Στην εναλλαγή υπαίθριου και κλειστού χώρου (εικ. 43).

- Στη διαδοχή δρόμων, στοών και πλατειών (εικ. 44).

Σίγουρα όμως οφείλεται στην ικανότητα του Kahn να βλέπει από την αρχή μέσα στο δυσδιάστατο σχέδιο τον τρισδιάστατο χώρο και να τον μετουσιώνει σε βιωματική εμπειρία. Εδώ ο ευρηματικός συνδυασμός των δύο συνθετικών αξόνων υπό γωνία 45° φαίνεται να έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στον πλούτο των εντυπώσεων.

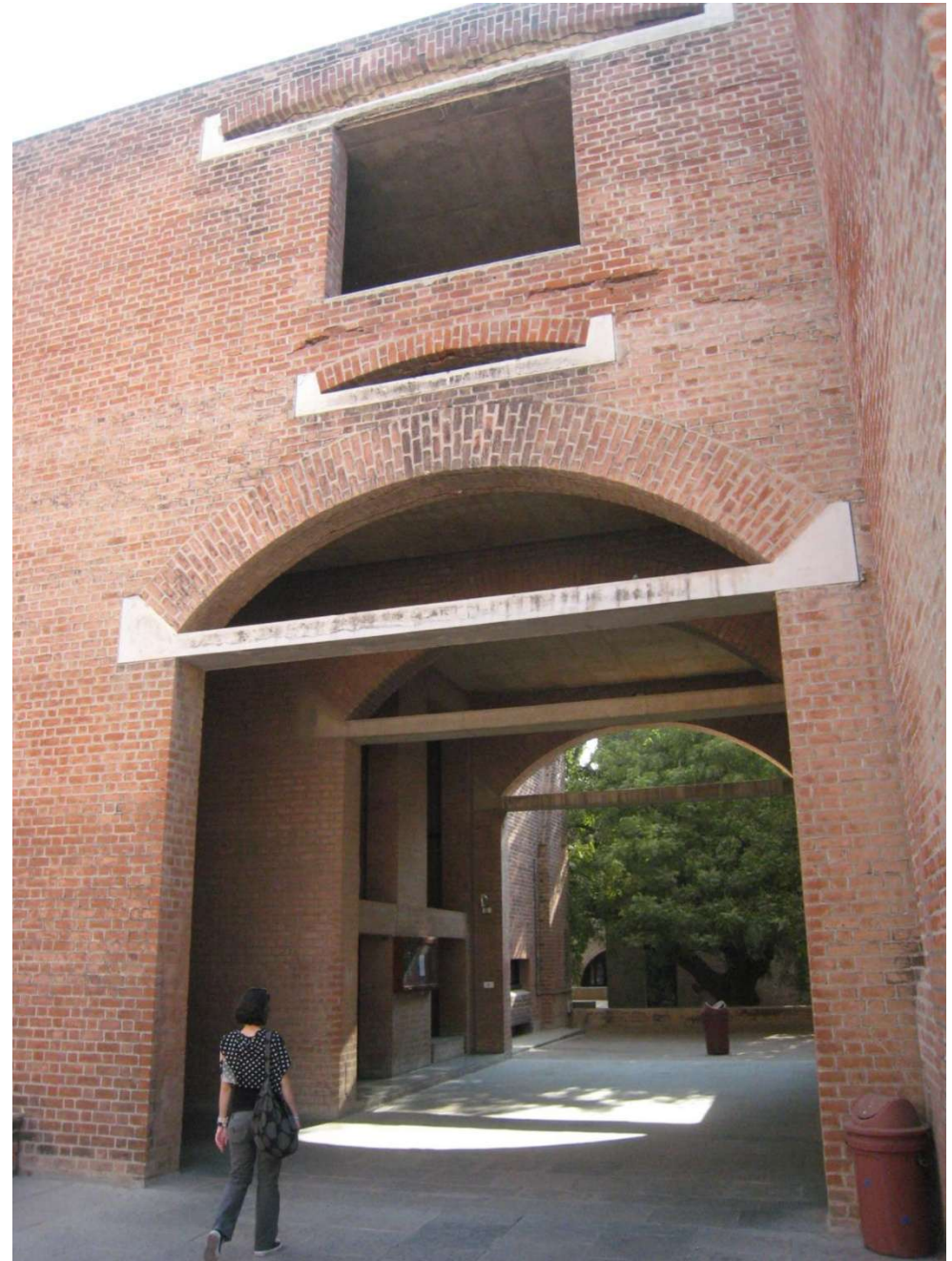
Εικόνα 40 – A+U (Architecture and Urbanism) (Νοέμβριος 1983), Τόκιο

- Η αίσθηση που αποκομίζει κανείς είναι εντέλει αυτή μιας μικρής πόλης.
- Μιας πλινθόκτιστης πόλης, όπου κυριαρχούν η κτιριακή μάζα, οι στοές, οι αψίδες, η αυστηρή στερεομετρία των όγκων και η καθαρή γεωμετρία των ανοιγμάτων (εικ. 45).
- Μιας πόλης που παραπέμπει σε ιστορικούς οικισμούς, με γέφυρες (εικ. 46), ράμπες, δαιδαλώδη σοκάκια και άξονες κύριων δρόμων που οριοθετούν σχολή και φοιτητική εστία (εικ. 47).

Η πορεία του επισκέπτη καταλήγει στην κεντρική πλατεία, στο αίθριο της σχολής (εικ. 48), όπου δεσπόζει η βιβλιοθήκη με τις τάξεις και τα ινστιτούτα εκατέρωθεν.

Ο Louis Kahn έδινε μεγάλη σημασία στους θεσμούς ως καταστάλαγμα μακροχρόνιων κοινωνικών διεργασιών. Αναζητούσε την τυπολογία μέσα σε αρχέτυπα που είχαν καθιερωθεί μέσα στο χρόνο. Έβλεπε στον μοναστηριακό τύπο την αρχετυπική έκφραση μιας κοινωνικής ομάδας με παρεμφερή χαρακτηριστικά.

Το αίθριο της σχολής (όπως εμφανίζεται σ' ένα από τα πρώτα σκίτσα – εικ. 49) παραπέμπει στην αυλή του μοναστηριού. Η βιβλιοθήκη στην εκκλησία, το φοιτητικό εστιατόριο στην τράπεζα και οι κοιτώνες των φοιτητών στα κελιά των μοναχών που βρίσκονται και στις δύο περιπτώσεις στην περιφέρεια του εκάστοτε συγκροτήματος.

Εικόνα 41 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 42 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 44 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 43 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Έτσι το έργο του αποκτά ιστορικό βάθος και έρχεται ως αποκατάσταση μιας αποκοπέιας συνέχειας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με το παρελθόν. Επεδίωκε την ανάδειξη διαχρονικών αξιών, διότι όπως έλεγε δεν τον ενδιέφερε τόσο η αρχιτεκτονική του να είναι μοντέρνα, όσο διαχρονική. Δεν έβλεπε τον εαυτό του ως αυτοτελές άτομο που εκφράζεται υποκειμενικά κατά βούληση, αλλά ως διαμεσολαβητή αιώνιων αξιών.

Ταίριαζε έτσι η σκέψη του μ' ένα βασικό χαρακτηριστικό της ινδικής θεώρησης του κόσμου (ινδουιστικής ή βουδιστικής), που βλέπει τον άνθρωπο ως εφήμερη παρουσία που θα πρέπει να τείνει στην εξάλειψη του ατομικισμού και στη συνάρτησή του με τις αξίες μιας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων.

Εικόνα 45 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 46 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 47 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Γι' αυτό και ο Ινδός αρχιτέκτων Balkrishna Dossi, πιστός και μακροχρόνιος συνεργάτης του, επιτόπου του έργου, έλεγε ότι: Ο Louis έδινε όλο και περισσότερο την εντύπωση ενός Γιόγκι, λόγω της υψηλής του συνείδησης "Samadhi", χάριν της οποίας μπορεί να ανακαλύπτει την αιώνια Αλήθεια, το "Atman", την ψυχή.

Αυτά τα τελευταία λόγια του Ινδού αρχιτέκτονα, μας επισημαίνουν και την ιδιαίτερη αξία του συγκεκριμένου έργου, διότι μας φανερώνουν ότι ο Louis Kahn δεν ήρθε εδώ για να μεταφέρει τα επιτεύγματα της Δύσης, όπως συχνά συμβαίνει και μάλιστα με ιδιαίτερη έμφαση, σήμερα, αλλά αντίθετα για να αναζητήσει και να εμβαθύνει στο Πνεύμα του Τόπου.

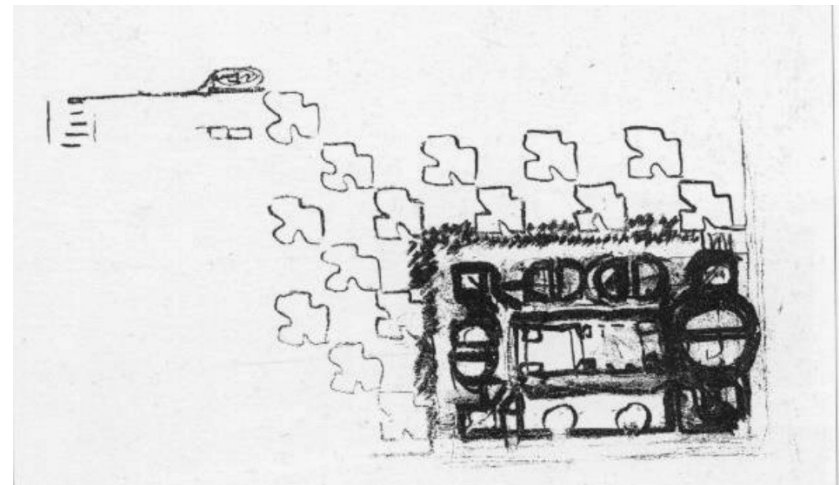
Δημιούργησε έτσι έργο σημαντικό, αυθεντικό και διαχρονικό που ανήκει, ακόμα και σήμερα πιστεύω, στην πρωτοπορία.

Διότι η εξέλιξη των ημερών μας προς μια πολυπολιτισμική κοινωνία που έχει αρχίσει ήδη να διαφαίνεται, θα συμβάλει πιστεύω στην ανασύσταση και ανάδειξη διαφορετικών, ηθελημένα σήμερα υποβαθμισμένων, πολιτισμών. Έτσι η επίμονη αναζήτηση μιας εφήμερης επικαιρότητας και η εναγώνια προσπάθεια συνεχούς πρωτοτυπίας που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, θα αντικατασταθεί από την αναζήτηση πιο στέρεων διαχρονικών αξιών και ο αρχιτέκτονας πιθανόν να μεταμορφωθεί από φιλόδοξο ατομιστή σε φορέα και εκφραστή κοινωνικών μηνυμάτων και διαμεσολαβητή αιώνιων αξιών, όπως δηλαδή έβλεπε ο Louis Kahn τον εαυτό του.

Γιάννης Α. Κούκης

Εικόνα 48 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη

Εικόνα 49 – Προσωπικό αρχείο Γιάννη Κούκη